

2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Ніка-Центр, 2006. – 580с.

3. Методичні рекомендації про порядок оперативних дій гірничорятувальних (аварійно-рятувальних) формувань ДСНС України при реагуванні на надзвичайні ситуації на об'єктах гірничорудної, нерудної промисловості та інших підземних об'єктах, що потребують гірничорятувального обслуговування.

4. Наказ МНС № 89 Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб [Електронний ресурс] / - 2004. – С.3. – Режим доступу до наказу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04/page>

5. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС:Підручник/ За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х.:УЦЗУ,2009. – 244с.

6. Пріоритетні напрямки наукової діяльності. (Національний Університет Цивільного Захисту України) / [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу <http://nuczu.edu.ua/ukr/science/main/>

7. Шленков А. В. Психологическое обеспечение профессиональной подготовки сотрудников Государственной противопожарной службы МЧС России :Дисс. ... доктора психол.наук. / Шленков Алексей Владимирович. –СПб., 2010. – 47с.

УДК 159.9

Мілорадова Н.Е., к.психол.н., доцент, професор кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей Харківського національного університету внутрішніх справ;

Мовмига Н.Є., к.психол.н., доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища НТУ «ХП»

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті досліджуються гендерні особливості професійного становлення особистості студента, що супроводиться зміною уявлень індивіда про себе і своє місце на соціальному світі і світі професій. Гендер надає соціально рольовий статус особистості, який визначає можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві. У зв'язку з цим важливим аспектом стає вивчення професійного становлення з позиції гендерного підходу, коли в центрі уваги стає учень і його особові особливості.

Ключові слова: гендер, гендерні особливості, професійне становлення студентів.

В статті досліджуються гендерні особливості професійного становлення людини студента, супроводжуваного зміною представлень індивіда про себе і своє місце в соціальному світі та світі професій. Гендер надає соціально-рольовий статус особистості, який визначає можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві. В зв'язку з цим важливим аспектом стає вивчення професійного становлення з позиції гендерного підходу, коли в центрі уваги стає особистість і її особливості.

Ключеві слова: гендер, гендерні особливості, професійне становлення студентів.

Постановка проблеми. Готовність особи до духовно-етичної і цивільної дії детермінується професійним світоглядом людини, який формується в процесі професійної освіти і становлення. На сучасному етапі соціально-економічного і культурного розвитку суспільства пріоритетною є проблема становлення особистості, особлива увага при цьому акцентується на процесі її професійного становлення, що супроводжується зміною уявлень індивіда про себе і своє місце на соціальному світі і світі професій.

Під професійним становленням розуміється «продуктивний процес розвитку і саморозвитку особистості, освоєння і самопроєктування професійно орієнтованих видів діяльності і самоактуалізації свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму», який збагачує психіку, наповнює життєдіяльність людини особливим змістом [1, с.58].

Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Гендер надає соціально-рольовий статус особистості, який визначає можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві.

У зв'язку з цим перспективним і актуальним стає вивчення професійного становлення особистості з позиції гендерного підходу, коли в центрі уваги стає особистість і її особливості.

Виходячи із заявленої тематики представленої статті, нас цікавлять відмінності та особливості професійного становлення особистості студентів у контексті їх гендерних відмінностей, що втім є важливим аспектом на сучасному етапі розвитку суспільства та визначає даний дослідницький інтерес і визначає мету статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика гендеру як самостійної системи соціальних відносин, у центрі яких знаходиться особистість людини завжди цікавила психологів. За останні десятиріччя у вітчизняній та зарубіжній психології проведено та опубліковано десятки тисяч досліджень. Факт тілесних відмінностей чоловіків та жінок

не детермінує усі відмінності, що спостерігаються між ними, адже окрім конституційного в їх основі постає й соціокультурний контекст: вони відображають що в даний час та у даному суспільстві властиво чоловікам, а що – жінкам. При цьому соціальні відмінності чоловіків та жінок стали пов'язуватися з відмінностями в їх біологічному статусі ще з часів епохи Відродження [2].

Існуюча безліч зарубіжних публікацій щодо статевих та гендерних відмінностей відображає односторонній підхід, який пояснює відмінності у здатностях та поведінці чоловіків та жінок лише вихованням та соціалізацією [2, с. 13]. Загалом же відзначимо, що існують два підходи до статевої розподілу, згідно з першим в основі відмінностей лежать психофізіологічні детермінанти, а з іншим – соціально-культурна матриця та процес гендерної соціалізації [2; 3; 4; 5; 6; 8]. Тому ми погоджуємося з позицією Є.П. Ільїна [12] стосовно обов'язковості урахування біологічних основ відмінностей людей різної статі окрім психологічних та соціальних установок суспільства.

Між тим зазначимо, позицію стосовно розрізнення понять «стать» та «гендер» М.Л. Сабунаєвої та Ю.Е. Гусєвої, які відзначають, що стать – це сукупність анатомо-фізіологічних особливостей організму, заданих від народження, а гендер – це соціальна стать, соціальний конструкт статі, надбудований суспільством над фізіологічною реальністю [20 с. 369–370]. На нашу думку гендер відображається в Я-образі особистості, як обумовлені соціокультурними чинниками соціалізації людини уявлення про рольові позиції статі в референтному оточенні, суспільстві в цілому. В ракурсі зазначених позицій слушним постає положення Є.П. Ільїна щодо доцільності уведення поняття «фенотипові стать», що відображає сплав генетичної (біологічної) статі і гендерної (психологічної) статі [12].

Так, Е.Е. Маккобі та С.Н. Жаклін [27] наголошують на тому, що саме соціальні експектації суспільства на основі соціально-культурної матриці відіграють провідну роль у формуванні психічної статі та гендерних ролей. Дослідники визначають усталені форми розуміння особистісних якостей, що визначають поведінку чоловіків та жінок через гендерні або статевої стереотипи, в основу яких покладають уявлення про маскуліність та фемініність. Про першооснову чоловічого та жіночого початків (аніма та анімус), які втілюються через статевої ідентичність як архетип колективного несвідомого та становлять мотиваційну основу життєдіяльності людини, писав ще К.Г. Юнг [23].

В окремих дослідженнях маскуліність та фемініність розглядається з одного боку як феномени, що проявляються в уявленнях, установках, стереотипах, які в процесі соціалізації формують саму гендерну ідентичність, а з іншого боку реалізуються у формі індивідуальної гендерної ідентичності – маскуліної, фемініної, андрогінної [9, с. 39, 25]. Тому ми

підтримуємо позицію Л.М. Долгих про те, що прояви гендерної ідентичності оформлюються у гендерні ролі як сукупність норм, стандартів, очікуваних взірців поведінки людини залежно від її біологічної статі, яку людина реалізовує, здійснює у моделі своєї поведінки, стильових особливостях діяльності тощо [9]. На нашу думку, саме статеворольові стереотипи є основою, своєрідним соціально-психологічним механізмом формування гендерних ролей чоловіків та жінок.

Аналіз досліджень свідчить про обумовленість вибору майбутньої професійної діяльності існуючим розподілом на чоловічі та жіночі види діяльності саме за статеворольовими стереотипами не враховуючи при цьому рівень розвитку індивідуальних якостей, які дозволяють успішно її здійснювати. І.С. Кон зазначає, що історично жінкам на відміну від чоловіків відведено залежну, підпорядковану роль [13, с. 154–160].

О.В. Мітіна та В.Ф. Петренко наголошують на міжпоколінних зв'язках та глибинно-ментальному рівні регулювання у суспільній свідомості процесу формування статеворольових стереотипів жіночої поведінки та їх установок [15].

Спираючись на роботи українських та зарубіжних дослідників [2; 3; 4; 6; 8; 9; 11; 13; 14; 15; 17; 24; 25; 226; 27; 28], зазначимо, що гендерні ролі з одного боку декларовані зовнішніми чинниками та соціальним оточенням, а з іншого боку вони в процесі становлення особистості інтеріоризуються в процесі набуття власного життєвого досвіду. Зокрема культивування гендерних ролей через формування статеворольових стереотипів відбувається ще за навчання у початковій школі. Як показали дослідження О.В. Попової [19], простежується гендерна асиметрія у зображенні головних та другорядних персонажів у рисунках до завдань у шкільних підручниках. Так більшість дійових осіб в рисунках хлопчики, до того ж їм приписані риси активних, сміливих діячів, а дівчатам – пасивних, які очікують на допомогу та підтримку. Це обумовлює формування у останніх з одного боку обмеженого поля стереотипних моделей поведінки, в тому числі і професійної, а з іншого боку і нижчий соціальний статус і відповідно нижчі життєві домагання.

Так, Л.М. Долгих у своєму дослідженні звертається до напрацювань Р. Томпсон та Дж. Плека щодо особливостей структури чоловічих статеворольових стереотипів [9, с. 52–55]. Змістова структура їх складається з таких чинників: норма статусу (уявлення про успішне кар'єрне зростання як основи соціального статусу); норма твердості (розумова, емоційна та фізична жорстокість у соціальних очікуваннях); норма антижіночості (неприйнятність стереотипно жіночих занять та видів професійної діяльності як соціальна вимога). Чоловічі стереотипи таким чином передбачають маскулінні характеристики, виражені через домінування, прагнення до досягнення мети, високу конкурентоспромож-

ність, а їх гендерні ролі – професійну успішність, втілену у високих посадах та матеріальних благах. Наразі ментальна жорстокість може заважати професійному розвитку, блокуючи власну ініціативу чоловіків щодо набуття нових знань на курсах, додаткових заняттях, оскільки передбачає визнання власної некомпетентності. Емоційна стійкість чоловіків та спроможність самостійно розв'язувати свої емоційні проблеми передбачає здатність прислуховуватися до себе, аналізувати свої вчинки, планувати життєвий та професійний шлях. Норма емоційної жорсткості позбавляє чоловіків можливості отримати соціальне підтвердження від оточення щодо свідомого конструювання та планування ними особистісного та професійного розвитку. Зокрема, Т.М. Титаренко вказує на те, що жінки частіше за чоловіків беруть участь у групах особистісного зростання, семінарах з саморозвитку тощо [22]. Норма антижіночості обумовлює уникнення чоловіками професій, які стереотипно у суспільстві є суто жіночими, пов'язані зі сферою побуту, обслуговування та виховання. Відповідно зайнятість чоловіків у цих галузях у чотири рази менша за жінок [9]. Підтримуючи позицію Л.М. Долгих зазначимо, що статево-рольова стереотипізація таким чином обмежує життєві та професійні домагання молоді щодо розкриття себе у професіях на основі власних професійних здібностей та потенціалу при побудові професійної перспективи.

Зазначимо, що на думку Н. Гапон існують переваги вільної від жорсткого виконання гендерних ролей молоді щодо можливості реалізувати себе у професіях більш широкого спектра [6]. Високий рівень маскулінності у чоловіків та фемінінності у жінок може обумовлювати завищені життєві та професійні домагання та розчарування від їх нереалізованості у перших та занижені домагання у останніх.

Для жінок характерні більш конкретні, прості, а тому реалістичні уявлення про бажане майбутнє. Чоловіки ж іноді не здатні “відокремити реалістичне, зважене моделювання потребового майбутнього від фантазійних, компенсаторних імажінацій”. Життєві домагання жінок більш стійкі, терплячі, цілеспрямовані, лише позитивно емоційно забарвлені на відміну від чоловічих очікувань, які сміливіші, ризикованіші, більш плінні, мінливі, нестійкі, можуть бути як позитивно та і негативно забарвлені в емоційному плані [2].

Життєві домагання чоловіків на основі швидкої, оперативної мотивації направляють, а жіночі на основі терплячої, тривалої мотивації формують усталене ставлення до перешкод та обмежень. Нове та цікаве у предметній діяльності чоловіків та у комунікативній сфері жінок сприяє підвищенню рівня життєвих домагань, за умови віри у свої можливості [2].

Т.М. Титаренко наголошує на більш інтенсивній дії комунікативно-семіотичного механізму життєвих домагань у жінок, яким характерні більш значущі стани затишку та передбачуваності за реальне втілення

задумів у життя. Опосередкована інструментальними правилами, майбутня дійсність чоловіків більш чітка, зрозуміла, структурована та усвідомлена. Разом з тим цілепокладання чоловіків перспективне, цілі не дуже конкретизовані, у жінок же цілі більш конкретні та близькі. Тому не орієнтовані на теперішній час свого життя чоловіки менш гнучкі у переорієнтуванні своїх домагань у разі неможливості їх досягнення порівняно з жінками. Таким чином чоловічі життєві домагання стратегічні, задають напрям руху, а жіночі домагання тактичні, гнучкі за виникаючих перешкод [22].

Як зазначає Є.П. Ільїн, у юнаків професійне самовизначення детерміноване чинниками далекої перспективи та формується в руслі загальної життєвої перспективи й органічно входить у нього. У дівчат життєве і професійне самовизначення не пов'язані між собою, для них характерна велика емоційність і ситуативність самовизначення, менш цілісний світогляд. Найближчі плани дівчат визначаються в основному пізнавальними інтересами і рівнем емоційної збудливості. У юнаків планування найближчої перспективи обумовлене інтелектуальними показниками (комбінаторне мислення, загальний рівень інтелекту) і рівень самоконтролю [12, с. 68].

Д.В. Навольська наголошує на вищій рівень професійних домагань у хлопців, які орієнтовані на досягнення високого статусу і начальницьких посад, одержання матеріальних благ, а домагання дівчат не йдуть далі посад керівників середньої ланки та орієнтовані на максимальне задоволення професійних інтересів в обраній професії. Такі домагання орієнтують хлопців на вертикальний тип кар'єри, а дівчат – на горизонтальний [17, с. 299–300].

За Є.П. Ільїним наявна гендерна складова професійних стереотипів визначає включення поняття «чоловіча» професія категорій: професіоналізм, труднощі, вища освіта, та більш значимо оцінюється порівняно з поняттям «жіноча» професією, яке містить у собі категорії: другорядна, біологічно властива, не потребує вищої освіти. Такі стереотипи характеризують чоловіків як більш компетентних, здатних приймати рішення та управляти людьми, досягати успіху, конкурентоспроможних та здібних до професійної діяльності порівняно з жінками.

Жінки більш пасивні в плануванні ділової кар'єри, більше живуть сьогоднішнім днем і менше заглядають у завтрашній. За даними В.Г. Горчакової лише 20 % жінок орієнтовані на професійну кар'єру. Дослідження М.В. Сафонової показали, що особистісними особливостями успішних у кар'єрі жінок є товариськість, соціальна сміливість і активність, розважливість, емоційна стриманість, високий рівень інтелекту, достатній самоконтроль, тобто виразні маскуліні якості.

Важливим чинником у формуванні життєвих та професійних домагань є мотивація досягнення. М. Хорнер розширила двохфакторну мо-

дель Дж. Аткинсона (мотивацію досягнення успіху – уникнення невдачі) третій фактор – мотивацію уникнення успіху. На її думку, успіх викликає в жінок тривогу, тому що асоціюється з небажаними наслідками – втратою жіночності, втратою значущих відносин із соціальним оточенням. Відчуваючи провину перед дітьми й чоловіком, жінка підсвідомо прагне відмовитися від кар'єри [2]. Цей феномен одержав назву «конфлікту страху успіху». Успіх у сферах професійних і значимих відносин представляється для жінки взаємовиключним. Тому, віддаючи перевагу значимим відносинам, вона починає боятися успіху в професійній діяльності. Погляди М. Хорнер, яка вважала страх успіху особливістю жіночої природи, що гальмує досягнення жінок у будь-якій сфері діяльності, були розширені впливом зовнішніх факторів. Так, у ситуаціях, де досягнення прийнятні за статево-рольовими стереотипами, цей страх не з'являється. Страх успіху проявляється в жінок менше, якщо вони не становлять більшість у змішаній за статевою ознакою групі або коли вони працюють на самоті. А. Стюарт наголошує на побоюванні жінок, що прагнення зробити кар'єру може перешкодити їм у подружньому й сімейному житті. Згідно з дослідженнями Е. Арансон, Х. Ямауши, Ф. Черрі та К. До страх успіху можливий і в чоловіків, коли виконувана ними діяльність не відповідає їх гендерній ролі [3]. Страх успіху може з'явитися в чоловіків також у тих випадках, коли вони не прагнуть викликати заздрість своїх товаришів по службі, порушити дружні відносини з ними зазначає Є.П. Ільїн [12].

Існуючі дослідження показують, що у жінок мотив досягнення нижче, за чоловіків, і вони не схильні будувати у відношенні своєї професійної кар'єри далекі плани. Однак зайняті у традиційно чоловічих галузях жінки вибудовують професійні плани аналогічно з чоловіками. До такого висновку у своїх дослідженнях прийшов Д. Макклеланд – статевої відмінності в мотивах досягнення необхідно розглядати відповідно до типу цілі [28]. Так, Х. Хекхаузен пізніше пояснює цей феномен відмінностями в тому, яка ціннісна орієнтація превалює в жінок – чоловіча (інтелектуальна) або жіноча (сімейно-побутова) [7].

Е. Маккобі та С. Жаклін показали, що краща успішність і більший мотив досягнення в навчанні у дівчат порівняно з хлопцями обумовлені саме більшою орієнтацією на навчання [27]. Також дослідження Є.П. Ільїна показали, що у дівчат частіше за юнаків зустрічається високий рівень мотиву (потреби) досягнення [12].

Існують три точки зору на прояв мотиву досягнень у чоловіків і жінок, які підтверджені різними авторами. Так згідно з першою жінки інакше мотивовані на досягнення за чоловіків, за другою – чоловіки й жінки мотивовані різними потребами: для жінок потреба в афіліації (емоційному прийнятті) важливіша за потребу в досягненнях. За третьою – мотив досягнень чоловіків й жінок рівно виразний, але реалізують його

в різних видах діяльності. За даними Д. Спенса і Р. Хельмрайха, наведені К. До на студентській вибірці виявлено, що у жінок вище мотивація досягнення результату, у чоловіків – мотивація вдосконалювання й змагання, більш виразна спрямованість на одержання знань і професії, а в жінок – спрямованість на одержання диплома.

Е. Фергюсон вважає, що у чоловіків превалює мотив досягнення успіху, а в жінок – мотив уникнення невдач. К. Хорні також відзначає, що для юнаків характерний домінуючий тип мотивації – орієнтація на успіх, у дівчат – уникнення невдачі [2].

За даними А.І. Вінокурова жінки більш уперті, хоча дослідження Дж. Грея показали, що чоловіки більш цілеспрямовані, адже досягнення цілей має для них величезне значення, тому що саме у такий спосіб вони можуть довести свою заможність і «не впасти» у власних очах [2].

Дослідження А.Н. Індієнко показали що жінки бачать у бізнесі можливість самореалізації, у той час як чоловіки шукають у ньому можливість самоствердження й набуття свободи. Так, у чоловіків порівняно з жінками більш виражені такі фактори мотивації соціального успіху, як досягнення результату й суперництво, а у жінок майже у два рази більше виражений фактор інтересу до роботи. У чоловіків значно більше за жінок виражений фактор оплати своєї праці.

Дослідження Л. Гелліє показали, що у поглядах на критерії успіху в кар'єрі для чоловіків головне – просування по службі, для жінок – психологічний успіх. Критеріями такого психологічного успіху жінки вважають статус місця роботи, статус назви організації, місце робочих зустрічей і зовнішній вигляд.

Цікавими виявилися результати дослідження Е. Цуй і Б. Гутек, які виявили, що чоловіки займають посади більш високого рівня, у них більше досвід роботи. Зате в жінок більш швидке за чоловіків просування по службі, більш високі оцінки їх діяльності з боку колег і більша задоволеність своїми успіхами й начальниками. Автори дослідження роблять правомірний висновок про рівну успішність лідерської кар'єри чоловіків і жінок і пояснюють це навчанням і в цілому – позитивною політикою керівництва до жінок у даній корпорації [3].

В дослідженні М. Хейлман виявлено, що успішному чоловікові приписуються більші лідерські здібності й менший інтерес до зовнішності, а жінці в цій ролі – твердість, запальність, егоїстичність, незалежність, сильне прагнення до влади й досягненням і в цілому нездатність до лідерства. Відтак, чоловікам властивий негативний гендерний стереотип стосовно жінок, причому чоловіки приписують їм навіть не просто маскулітні, а агресивно-маскулітні риси. Дослідження статевих відмінностей у ефективності лідерства Е. Іглі й колег не показало статистично значимих статевих відмінностей, але були певні умови, при яких ці відмінності проявлялися [12]. Серед них доцільно виділити, що чоло-

віки більш ефективні, якщо роль лідера вимагає здібності до розв'язання завдання, а жінки – у ситуаціях, де необхідно виявити міжособистісні здібності.

За Є.О. Могільовкіним у сфері кар'єри та професійного розвитку відмінності чоловічого й жіночого способів дії характеризуються нерівністю можливостей. Гендерний простір визначає кар'єрні домагання й стратегії їх реалізації. Істотні гендерні відмінності проявляються у цілепокладанні щодо професійних і особистісних досягнень: чоловіки схильні поширювати професійний успіх на успішність життя в цілому, у той час як жінки чітко диференціюють професійні досягнення й благополуччя в інших сферах життя. Чоловіка сприймають успіх як посадове просування й зростання матеріального добробуту, а професійний неуспіх – як тотальну життєву невдачу. Для жінки успіх асоціюється із ситуацією, коли «усе добре й в особистому житті, і в родині, і на роботі», тобто присутня гармонія всіх сторін життя. У виборі кар'єрних стратегій жінки також проявляють більшу гнучкість [16, с. 96].

Так, у жіночих стратегіях реалізації кар'єрних домагань істотну роль відіграє професійне, а не посадове зростання. При цьому рух посадовими сходами оцінюється як вертикальна кар'єра, а змістове освоєння професії, професійне зростання – як горизонтальна. Разом з тим жінки готові поступитися кар'єрними цілями заради збереження відносин з людьми, на які вони орієнтовані.

І для чоловіків, і для жінок ключову роль при виборі кар'єрної стратегії відіграє прагнення працювати в організації, де реалізуються життєві цінності, пов'язані із соціально значимою діяльністю й, крім того, забезпечується досить тривалий строк зайнятості, стабільно виплачується заробітна плата. Але разом з тим для чоловіків поряд із прагненням управляти кар'єрна мотивація, що домінує – подолання перешкод, розв'язання важких завдань. Рутинна, щоденна робота може привести до демотивації, втрати трудового ентузіазму. Установлено, що в структурі мотивів кар'єри «грошова мотивація» не є домінуючою, але завжди входить у мотиваційне ядро. При цьому в чоловіків матеріальні причини частіше посідають друге місце в ієрархії мотивів кар'єри, а у жінок – третє після самореалізації й інтересу до змісту праці [16, с.103].

Більшість жінок занадто пасивні, дозволяють випадковим подіям впливати на своє життя. Життєва ціль чоловіків – високий суспільний статус, повага й визнання. Життєва ціль жінки – чоловік, який захистить її та дітей. У боротьбі за статус чоловік конкурує з іншими чоловіками, але не розглядає на рівних жінку. У боротьбі за чоловіка жінка конкурує з іншими жінками. Жінки розуміють кар'єру як особистісне зростання і самовдосконалення. Чоловіки ж уявляють собі кар'єру як більш високий суспільний статус і престижні посади [16].

Як зазначають Г. Крайг і Д. Бокум, гендерні відмінності у мріях полягають у тому, що чоловіки схильні до єдиного бачення свого майбутнього, сконцентрованого на кар'єрі, у багатьох жінок спостерігається тенденція до «роздільних» мрій. Відповідно більшість жінок повідомляли про мрію, що включає в себе кар'єрне зростання і шлюб, однак основна частина надавала більшого значення створенню родини. Меншість жінок зосереджена у своїх мріях винятково на кар'єрних успіхах, ще менше їх число обмежило своє уявлення про майбутнє традиційними ролями дружини й матері [14, с. 593–594].

Так, дослідження О.П. Терновської [21] показали, що вибір студентами пріоритетної кар'єрної орієнтації залежить від гендерних характеристик особистості: для андрогінного типу особистості більшою мірою характерна перевага орієнтації на стабільність, для маскулінного типу – орієнтація на менеджмент, для фемінного – орієнтація на автономію й служіння, а так само відсутність орієнтації на конкуренцію. Специфіка кар'єрних орієнтацій студентів на завершальному етапі навчання у ВНЗ полягає в низькому рівні усвідомленості, що залежить від рівня розвитку їх рефлексивних здатностей.

Сучасний облік студентства, орієнтований на індивідуалізм, пріоритет приватного інтересу, розрахунки на свої сили, цінність багатства обумовлює виникнення протиріччя між власними кар'єрними орієнтаціями й суспільно декларованими пріоритетами.

Тому досить важливими в рамках проблеми професійного становлення особистості студента є урахування гендерних відмінностей професійних домагань студентів під час фахової підготовки у ВНЗ.

Грунтовне дослідження особливостей структури та динаміки життєвих очікувань у студентів з урахуванням гендерної специфіки проведено українськими дослідниками В.Г. Панком та Г.В. Рудь [18]. Автори наголошують на прагненні студентів мати власне житло, сім'ю та дітей, гарну роботу та можливість розвиватися. Цікавим виявився факт, що прагнення мати власне житло та дітей у дівчат більш виражено. У студентів виражена внутрішньодуховна особистісна спрямованість з перевагою цінностей, пов'язаних із задоволенням високих егоцентрично-духовних потреб у самореалізації, самоствердженні та духовній досконалості, самодостатності (авторитет, висока кваліфікація, можливість мандрувати, бібліотека). На думку авторів, це свідчить про задатки соціальної зрілості, розкутості, сміливості, що детерміновані цілісним баченням свого життя, реалістичним осмисленням власних прагнень, бажань та устремлінь. У студентів-чоловіків тенденція до професійного й фахового і особистісного самовизначення, концентрованого на соціальному, професійному самоствердженні. У студенток же спостерігається тенденція до реалістично-практичного та егоцентрично-гедоністичного самовизначення. Бажання працювати більш виражено у дівчат, а от прагнення до саморозвитку і

самоосвіти у хлопців. При цьому до зміни місця проживання з метою реалізації життєвих планів більш готові дівчата, а от виїхати за кордон – хлопці. Студенти покладають на себе відповідальність за здійснення своїх планів, розвивається почуття реальності та адекватності щодо власних тактичних та стратегічних життєвих перспектив.

Висновки. Спираючись на існуючі дослідження гендерних особливостей професійного становлення, зазначимо такі прогнозовані відмінності професійних домогань, (які доцільно також емпірично перевірити): існує гендерна асиметрія у професійному становленні: хлопцям притаманне прагнення домінування, досягнення мети, високої конкурентоспроможності, професійної успішності, втілених у високих посадах та матеріальних благах у майбутньому, планування майбутнього детерміноване причинно-наслідковою моделлю світу; їх домагання стратегічні – сміливі, ризиковані, плінні, мінливі, можуть бути як позитивно та і негативно забарвлені в емоційному плані, орієнтовані на швидке кар'єрне зростання; для дівчат характерні тактичні – конкретні, прості, реалістичні та гнучкі життєві домагання та уявлення про бажане майбутнє, вони більш стійкі, терплячі, цілеспрямовані, лише позитивно емоційно забарвлені, орієнтовані на максимальне задоволення професійних інтересів та самореалізацію в обраній професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркова А.К. Психология профессионализма / Маркова А.К. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: [учебное пособие] / Бендас Т. В. – СПб. : Питер, 2006. – 431 с.
3. Берн М. Ш. Гендерная психология / Берн М. Ш. – СПб. : Прайм-Евроник, 2004. – 320 с.
4. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов / Т. В. Виноградова, В. В. Семенов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63–71.
5. Воронцов Д. В. Гендерная психология общения / Воронцов Д. В. – Ростов н/Д. : ЮФУ, 2008. – 208 с.
6. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Гапон Н. – Львів: Літопис, 2002. – 310 с.
7. Гендерная психология / [под ред. И. С. Клециной]. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 496 с.
8. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікнеджи. – Т. : Богдан, 1999. – 384 с.
9. Долгих Л. М. Вплив статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді : дис. канд. психол. наук : 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Л. М. Долгих. – К., 2007. – 187 с.

10. Жеребкина И. А. Феминистская теория 90-х годов: проблематизация женской субъективности // Введение в гендерные исследования: [учеб. пособие / под ред. И. А. Жеребкиной]. – Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001. – Ч. 1.–С. 49–79.

11. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера как методология феминистского исследования // Российский гендерный порядок: социологический подход / под ред. Е. Здравомысловой, А. Тёмкиной. – СПб.: Изд-во Европейского ун-та в С-Петербурге, 2007. – С. 9–33.

12. Ильин Е. П. Пол и гендер / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2010. – 688 с.

13. Кон И. С. Психология половых различий // Психология индивидуальных различий : [хрестоматия / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – М. : ЧеРо, 2000. – С. 154–160.

14. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 940 с.

15. Митина О. В. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / О. В. Митина, В. Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 68–86.

16. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологи, тренинг / Е. А. Могилевкин. – СПб. : Речь, 2007. – 336 с.

17. Навольская Д. В. Гендерные аспекты профессиональных стереотипов: выбор профессии / Д. В. Навольская // Ананьевские чтения : тезисы научно-практической конференции. – СПб., 2002. – С. 299–300.

18. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: [монографія] / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

19. Попова О. В. Социализация и профессиональное образование личности / О. В. Попова, Ю. И. Титаренко. – Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2001. – 353с.

20. Сабунаева М. Л. Гендерный поход в практике школьного психолога практикум / М. Л. Сабунаева, Ю. Е. Гусева // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. – СПб. : Питер, 2003. – С. 369–370.

21. Терновская О. П. Особенности карьерных ориентаций студентов на завершающем этапе обучения в вузе / О. П. Терновская // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – № 2. – С. 65–73.

22. Титаренко Т. М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті /Т. М.Титаренко // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. 5, Ч.6. – К., 2003. – С. 290–295.

23. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / Юнг К. Г. – М. : Прогресс Универс, 1996. – Т. 51, Вып. 2. – 330 с.

24. Adams J. Follower attitudes toward women and judgments concerning performance by female and male leaders / J. Adams, R. W. Rice,

D. Instone // Academy of management journal, 1984. – Vol. 27. – № 3. – P. 636–643.

25. Bem S. L. The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality / Bem S. L. // Yale University Press: New Haven and London, 1993. – 256 p.

26. Deaux K. Sex and gender / K. Deaux // Annual review of psychology. – 1985. – № 36. – P. 49–81.

27. Maccoby E. E. The psychology of sex differences / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin. – London : Stanford University Press / Oxford University Press, 1975. – 634 p.

28. McClelland D. The achievement motive / D. McClelland. – N.-Y. : Appleton-Century-Crofts, 1953. – 384 p.

УДК 159.9.072: 616.89

Оніщенко Н.В., д.психол.н., снс, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ МАСОВОЇ ПАНІКИ

У статті розглядаються основні питання щодо організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалому від надзвичайних ситуацій населенню в умовах виникнення масових панічних проявів. Аналізуються основні чинники розвитку паніки серед постраждалого населення, вивчаються умови її розповсюдження. Автором наводяться основні проблеми надання екстреної психологічної допомоги населенню, яке постраждало від вибухів на артилерійських складах та перебувало в місцях евакуації.

Ключові слова: екстрена психологічна допомога, надзвичайна ситуація, паніка.

В статье рассматриваются основные вопросы относительно организации и оказания экстренной психологической помощи пострадавшему от чрезвычайных ситуаций населению в условиях возникновения панических проявлений. Анализируются основные причины развития паники среди пострадавшего населения, изучаются условия ее распространения. Автором приводятся основные проблемы оказания экстренной психологической помощи населению, которое пострадало от взрывов на артиллерийских складах и находилось в местах эвакуации.

Ключевые слова: экстренная психологическая помощь, чрезвычайная ситуация, паника.

Постановка проблеми. Стихійні лиха, катастрофи, аварії та інші надзвичайні ситуації призводять до різких змін у житті людей, які зіштовхнулися із трагічними наслідками та зазнали як моральних, так і матеріальних втрат. У зв'язку з цим вже неодноразово відмічалась важливість та необхідність існування інституту екстреної психологічної до-